

SZOCIOGRÁFIA

Rácz József

SEMMITTEVÉS

Lakótelep és szegénynegyed-mentalitás¹

Az ökológia-perspektívától a posztmodern szubkultúra-elméletekig

A lakóhelyi környezet, a kortárs kapcsolatok és a normasértő magatartások összefüggéseit számos kutatásban vizsgálták, lényegében a devianciákkal kapcsolatos első vizsgálódások óta (részletesebben lásd: Rácz 1989). Ezek közül a kutatások közül csak néhányat emelek ki, melyek jelen vizsgálatunk számára relevánsak voltak.

A chicagói egyetem munkatársai a klasszikus „társadalmi dezorganizáció” kifejezést (Shaw–McKay 1942; 1969) – többek között – a városi élet széttöredezett, folyékony, anonim jellegére alkalmazták.

A dezorganizáció fogalmával kapcsolatos nehézségeket már a chicagóiak is észrevették. Éppen a fiatalokkal foglalkozó Whyte (1943; 1955), aki az úgynevezett utcasarki társadalom tanulmányozását végezte, használja e fogalom helyett az eltérő társadalmi szerveződés kifejezést. Tapasztalatai szerint ugyanis a fiatalok utcasarkokon találkozó csoportjaiban nem az erkölcs és a szervezettség hiányával találkozunk, hanem egy másfajta, de szintén alaposan kidolgozott és szankcionált normarendszer figyelhető meg körükben.

Thrasher (1927) a bűnözést és a fiatalkori normaszegést a különböző természetes városi areák izolációjára vezette vissza, és a deprivációra adott funkcionális válasznak tekintette. Az utcának a fiatalok életében kitüntetett szerepe volt: izgalmas és veszélyes hely volt, ahol nap mint nap illegális akciók történtek.

Thrasher szerint ezek a csoportok tagjaik számára közös identitást és megbecsülést adtak. Amikor ezeket a fiatalokat törvényszegőként azonosították, akkor a csoport új imázst talált és megindult a bűnöző galérivé válás útján.

A klasszikus szubkultúra-elméletek „klasszikusa”, Albert K. Cohen (1955) szerint a hasonló problémákkal találkozó, hasonlóképpen ezektől szabadulni igyekvő és egymással kölcsönös interakcióban álló fiatalok közös megoldást dolgoznak ki, mely egyéni szándékaiktól, motivációiktól és törekvéseiktől elvá-

lik. A csoportszintű megoldás az egyének viselkedésével önmagában nem magyarázható.

Matza (1964) kiindulópontja az előzőekkel ellentétben az, hogy a deviáns személy morálisan kötődik (!) a konvencionális társadalmi rendhez. A deviáns csoportban a tagok folyamatosan helytelenül ítélik meg egymás deviancia iránti elköteleződését: mindenki azt hiszi, hogy a másik sokkal „deviánsabb”, mint ő. Matza szerint unatkozással járó időszakok alatt, frusztráció érzésétől kísérve a serdülők belesodródnak a normasértésbe, majd ki is sodródnak belőle. E folyamat révén a személy olyan viselkedésre állt át, mely számára új, de a társai számára már megtapasztalt.

Miller (1958) szerint a törvénysértő galeri a környező alsóbb osztályok kultúrájának megtestesítője. A galerik életében néhány úgynevezett kristályosodási pont (focal concern) van. Ezek a következők: a „zűrösség”, a „keménység”, az „izgalom”, a „sorsszerűség”, az „autonómia” és a „furfangosság”. Ezek a kristályosodási pontok azonban az alsóbb osztálybeli különbséget is jellemzik.

Egy másik irányzatot jelentenek a társadalmi kontroll elméletek. A kutatók (pl. Hrischi 1969) a szubkultúra-elméletekkel szemben azt találták, hogy fiatalkori normasértők egymással való kapcsolata is felszínes, rossz (a galeri meleg, elfogadó légköre illúzió!). A deviáns tett elkövetése és a kapcsolat létrejötte a deviáns társakkal egyazon folyamat eredménye, és általában egyidőben következik be.

Az 1970–1980-as években Angliában kibontakozó úgynevezett új hullám szubkultúra-kutatások a „morális karriert” helyezték vizsgálódásuk középpontjába. Az egyik vizsgálat (Marsh–Rosser–Harré 1978) szerint például a futballpályák őrzőgő szurkolói esetében az ifjúsági kultúrán belül a morális karrier az egyetlen hozzáférhető struktúra a fiatalok számára, amely lehetővé teszi az én (self) kialakulását. Az egyes lelátó-csoportokon belül és azok között meghatározott szerepek – többnyire normasértő tevékenységet is feltételező szerepkövetelményekkel – és meghatározott presztízsfokok követik egymást. A „valakivé válás”, a méltóság és tisztelet elérése megköveteli e fokozatok végigjárását. Az „őrjöngéssel” kapcsolatban pedig megfigyelték, hogy az nagymértékben ritualizált. A ritualizált agresszió magyarázata a férfiasság bizonyítási kísérletében keresendő.

A posztmodern megközelítések a világ széttöredezettségét emelik ki az érintett fiatalokkal kapcsolatban is. Benneth és Ferrell (1978) pop videoklipeket elemzett. Szerintük ezek a klipek „értelmetlenek”, specifikus „jelentéstől” mentesek, és nincs kihámozható sztorijuk sem. Szocializációs hatásuk az, hogy nézőikben kiiktatják a racionális, oksági, lineáris gondolkodást. A klipek felépítése és képváltása teljesen esetleges és racionálisan követhetetlen, így a nézőnek olyannak kell elfogadni a klipet – és azon keresztül a világot –, hogy

bármikor bármi megtörténhet, egyik dolog sem következik a másikból, a dolgoknak nincs hagyományos módon vett értelmük és fejlődéstörténetük.

Más írások szerint pedig a posztmodern korszak ifjúsági szubkultúrái részben a posztmodern világ sivárságával szemben csak egyszerűen a „jót” jelentik, részben pedig a meg nem érthető világban az értelem kis szigeteit alkotják. Lázadásról, a másság hagyományos értelemben vett kifejezéséről nincs szó. Valójában szubkultúrák sincsenek, hanem csak egyének és csoportok laza szövődékei, melyekbe az életúttöredékek ágyazódnak (Lachmann 1988; Brewer–Miller 1990).

A rövid irodalmi bevezetés összegzéseként megállapíthatjuk, hogy a klasszikus szubkultúra-irodalom determinisztikus felfogásával szemben az újabb elméletek árnyaltabb viszonyt feltételeznek a „domináns társadalom” és a szubkultúrák között. Előtérbe került annak kutatása, hogy a szubkultúratagok milyen jelentést állítanak elő, illetve milyen jelentést adnak mindennapi életünknek. A „lázaság” szerepét a „mátság” vette át, a korábbi modellek „problémamegoldó funkcióját” pedig a jelentéskialakítás folyamatának, a mátság kifejezésének tanulmányozása. Mindezek a módszerre is hatással voltak: a külső, leíró kutató szerepét átveszi a résztvevő, interpretáló kutató szerepe.

Mindezek mellett a szubkultúrakutatások pragmatikusabb vonulata is megjelent. Ezek elsősorban nem szociológiai ihletettségűek voltak, hanem a kutatókat gyakorlati problémák és helyi, professzionális megoldásuk vezette (szemben a hatvanas–hetvenes évek politikai integrációs kísérleteivel). Ezzel a megközelítéssel a következő tanulmányomban foglalkozom (Rácz 1996).

A lakótelepi kutatás

Ismertetésre kerülő vizsgálatunk során Budapest egyik külső kerületében, a Jereván-lakótelepen (fantázianév) végeztünk etnográfiai kutatást. A kutatás módszere fél éven keresztül tartó, napi rendszerességgel végzett megfigyelés volt.

A vizsgálat 1993 szeptemberétől 1994 márciusáig tartott egy nyolc fős munkacsoport részvételével, melynek tagjai nagyjából főiskolások voltak. Ők a kutatásban részt vevő megfigyelőként tevékenykedtek.² A kutatást Hoyer Máriával közösen vezettük.*

A résztvevő megfigyelők saját érzéseiket is tartalmazó jegyzőkönyvei, továbbá a hetenkénti, pszichodinamikai szemléletű csoportos megbeszélések lehetővé tették, hogy a lakótelep egyfajta „pszichés milióját” is elemzés tárgyává tegyük.

A kutatásról több helyen beszámoltunk (Rácz–Hoyer 1995a, b, c, d; Rácz 1995). Következő tanulmányunkban a droghasználat és a kortárs kapcsolatok viszonyát vizsgáljuk meg részletesebben (Rácz 1996). Jelenlegi tanulmányunk

témája a fiatalok csoportos tevékenységeinek jellemzése, továbbá a lakótelepi szegénynegyed-mentalitásra vonatkozó tapasztalatainak összegzése.

Tapasztalatok

Semmittevés

A külföldi szubkultúra-irodalomból ismert (Corrigan 1976), hogy a különféle szubkulturális csoportosulások fő tevékenysége a „semmittevés”.

Egy korábbi, marginális fiatalokkal foglalkozó kutatásunkban (Rácz 1989) a „semmittevést” több tevékenységre bontottuk. Üdvözlő ceremóniák, közös ismerősök és történetek számbavétele, „sztorizás”, a téren csoportosuló fiatalok mellett elhaladók véleményezése („cikizés”), akciótervezés (amelyet nem szükségképpen követ „akció”). E tevékenységek funkcióját a csoport valóság-definíciójának fenntartásában láttuk: a csoportthatárok állandó kijelölésében és a körülvevő szociális közeggel való folytonos konfrontációban (lásd a „sztorizás” és a „cikizés” témáit).

Ezeket a jelenségeket itt ismeretett kutatásunk alkalmával is megfigyelhetjük. A csoportosulások tagjai összejönnek, találkoznak egymással, anélkül azonban, hogy valamilyen konkrét, tervezett céljuk lenne. A hétköznapiak nagy része ilyen „semmittevéssel” telik. Ilyenkor beszélgetnek, tréfálkoznak, átmennek egy másik játszótérre vagy lépcsőházba, lődörögnek, megvárják egy társukat (közben közülük is elmennek, úgyhogy őket is meg kell várni), egyáltalán, várnak arra, hogy valami történjen. Ez a „semmittevés” alapvető jelentése: valami történjen, ugyanakkor bármi megtörténhet.

A „semmittevés” nem teljesen passzív állapot, hanem a csoportosulás alaptevékenysége, alapjárata. A különféle akciók mintegy ezt egészítik ki, ehhez járulnak hozzá.

A „semmittevés” során a fiatalok nem tervezik meg, hogy például verekedni fognak vagy ablakokat betörni. Ha mégis megtörténik ilyesmi, azt „spontán” módon, unaloműzésből teszik. Ha semmi nem történik, és alkohol sincs, akkor a „punnyadás”, a kedvetlen unatkozás a tipikus állapot.

A „punnyadás” mintegy ellenpólusa a „pörgésnek”, ami fokozott tevékenységet, jó hangulatot jelent, általában – de nem feltétlenül – alkohol vagy ráasztó jelenlétében.

Csoportos erőszak és rongálás

A játszótéres csoportosulás életében az erőszaknak kiemelkedő szerepe van. Erre a tényre ama vizsgálatunk során figyeltünk fel, amely elsősorban a fiatalok alkohol- és droghasználatával és annak társas beágyazottságával foglalkozott.

A 122 érvényes jegyzőkönyv közül 17 esetben (17 napon, 14%) fordul elő valamilyen, személyek elleni csoportos erőszak, és további 21 esetben (17%) mint beszédtema szerepel a személyek elleni erőszak (korábbi verekedés emlegetése vagy pedig egy újabbra készülődés). Dominál a csoportok közötti erőszak említése (a csoportosuláson *belüli* erőszak említése ritkább).

A következő interjúrészlet a verekedések gyakoriságára hívja fel a figyelmet. Nemcsak arra utal, hogy a verekedések gyakoriak, hanem arra is, hogy a fiatalok életének és tevékenységének szokásos részét képezik.

„Ri: Az elmúlt egy évben hányszor verekedtél?

– Nem tudom. Kb. 20–25. Amiben csak segédkeztem, azt nem tartom számon.

Ri: Az utóbbi egy hónapban volt-e verekedésed?

– Hogyne lett volna. Kétszer verekedtem. Egyik az X.-lakótelepen, a másik meg a metrón történt, amikor a Tóba belekötött egy gyerek. Az oka az egyiknek az volt, hogy mert ismerőst ütöttek, a másik meg megint csak az volt, hogy tők nyilvános helyen szállt egy régi ismerősem a buszról és beszarik, úgy menekül.”

A verekedések célcsoportjait nehéz meghatározni, szerepelnek köztük csövek, szkinhedek, cigányok. Lényegében minden olyan fiatalok csoport érintett, amely nem a Jereván-lakótelephez tartozik. A lakótelepen belüli csoportos erőszak ritkább, és azt nem is tartják „igazi” verekedésnek, csak amolyan „nézeteltérésnek”.

A verekedések során készülnek az eseményre, felfegyverkeznek, illetve olyan helyszíneket keresnek fel, ahol egyes „célcsoportok” felbukkanása valószínű (metróállomás, rockkoncertek helyszínei).

A verekedésre általában akad valamilyen ürügy, ami a fiatalok szerint is csupán ürügy.

„Megállunk a havas sétányon. Cagi egy kb. két éves sérelmét akarja egy fiún megtorolni. Nem üt, de Krisztián, Csaba, Gyuri, Zsánmár és Szaba igen (aztán Cagi is). Tömegverekedés. Gábor óriásit kap. Csaba és Gyuri egymást védve »Bántottad a testvéremet?« kiáltásokkal ütnék. Szaba–Zsánmár, Csaba–Gyuri ütnék, rúgnak valakit. Krisztián az autóból próbál kiszedni valakit. Aztán vége.

Rövid futás egy rémhírre (hívták a rendőröket).

Néhány szkinhedbe akarnak belekötni (K.: »ott a cipőm és a dzsekim«), de ez nem válik tétte. A metrónál K. két szkinhed fiúba köt bele. Üti, köpködi őket. Alig lehet lefogni. Többen ugrálnak, szórakoznak. Jutkát piszkálják, köpdösik, lekurvazzák.”

(11.13.)

Vannak kimondott szabályok, például az egy az egyhez arány a verekedésnél, azonban ezt sokszor nem tartják be, sőt inkább az ellenkezője szerint szervezik az akciót: nagy fölényben támadják meg az „ellenfelet”.

Az akció szervezése során a számbeli fölény a csoport erejének kifejeződése is: egy-egy verekedéshez melyik csoport hány személyt tud kiállítani, mozgósí-

tani. A csoportthatárok ilyenkor nem játszanak lényeges szerepet, illetve bizonyos fölérendelő szempontok érvényesülnek, például nem egy konkrét játszótér csoportból toboroznak, hanem más csoportokból is vagy a Jereván-lakótelepről, mert, úgymond, a lakótelep becsületét kell megvédeni.

A verekedéssel járó akciók örvényszerű lefolyást mutatnak, melybe egyre többen kapcsolódnak be, egyre intenzívebben.

A verekedés akcióknak (azaz amikor megtervezett csoportos erőszakos cselekményről van szó) többnyire sajátos lefolyása van: fantáziálás-tervezés egy-két napon át, készülődés (felfegyverkezés, a csoporttagok összeszedése), az akció, a visszatérés (vesztesen vagy győztesen), majd a verekedés sztorijának előadása több napon keresztül. Ezeknek az akcióknak sokszor van vezetője (a jegyzőkönyvben is emlegetett Krisztián), aki egyébként nem vezetője a csoportnak (más helyzetekben nincs is ilyen), sőt még csak nem is magasabb presztízsű csoporttag.

Van olyan csoportos erőszak, ami hirtelen, előkészület nélkül történik, például a csoport tagjait egy másik csoport megtámadja.

A csoportos erőszak törvénye szerint minden akciót a másik csoport részéről bosszú követ. Akció és bosszú kibogozhatatlan láncolatot alkot. A fiatalok így állandóan az agresszor/áldozat szerep között billegnek. ha a másik csoport tagjai nem is ismerik fel őket, öltözködésük elég ürügy lehet a verekedés kiprovokálásához. De az általuk kezdeményezett verekedésnél sem lehet tudni a végeredményt, lehet, hogy „áldozatként” kerülnek ki belőle.

Az agresszor/áldozat szerepeket egészíti ki a rendőrséggel folytatott viaskodás, amikor a fiatalok az „üldözött” szerepbe kerülnek.

Az erőszak egy másik formája a *rongálás*, ami lehet egyéni vagy csoportos, de sokkal gyakoribb az utóbbi forma. Az alább következő első interjúrészlet az egyéni, a második a csoportos rongálásra hoz fel példákat.

„Cs: Mit rongáltál meg?

– Kirakatüveget. Mindent, amit akkor láttam. Autókat. Apróbb dolgokat. Nekem az autó és a kirakatüveg »apróbb dolgok«. Meg még volt egy kuka, metrókocsi, busz, villamos. Ilyesmik.

Cs: Az utóbbi egy hónapban mik voltak ilyen rongálások?

– A lépcsőházunk. »Véletlenül« kiugrottam az ablaküvegen.”

„Ri: Rongálás? Hányszor volt a tavalyi évben?

– Ha azt is beleszámolom, hogy berúgtunk egy telefonfülkét, összetörtünk egy üveget, akkor az rengeteg. Kb. 100...

Ri: Rongálás (az előző hónapban)?

– Tízszer.”

A „semmittevés” és az akciódús verekedések és rongálások egymást váltják. Erre a sajátos dinamikára a későbbiekben visszatérünk.

A résztvevő megfigyelők és a fiatalok

Következő tanulmányomban (Rácz 1996) foglalkozom a résztvevő megfigyelők és a fiatalok érzelmi kapcsolatának egy formájával, azzal, hogyan fogadták be a megfigyelőket a játszóteres fiatalok. Most ennek az érzelmi kapcsolatnak egy másik vonatkozásával foglalkozom.

„*Érzelmi mátrixon*” azt az érzelmi viszonyulást értjük, ami a résztvevő megfigyelőkben a fiatalokkal kapcsolatban a kutatás során kialakult.

Részlet egy résztvevő megfigyelő jegyzőkönyvének a megfigyelők aznapi érzelmeire, a fiatalokkal kialakított aktuális viszonyára (a jegyzőkönyv-séma megfogalmazása szerint: „saját szerep”-re) vonatkozó részéből :

„Saját szerep: reggel és délelőtt bizonytalan voltam. Ennek okát abban láttam, hogy nem tudtam eldönteni: kimenjünk-e vagy sem. Moziba, színházba szerettem volna menni. Kikapcsolódni, lazítani, felejteni, törölni.

Aztán a Keleti pu-nál Toába ütközünk, aki megerősíti M. tegnapi hívását. Akkor menjünk. Megbeszéljük Toával.

Közben arra gondolok, lehet-e ebben valami sorsszerű. Akár valamiféle íratlan szabályként: a lakótelep nem enged. Talán József Attilának van igaza az »így mindegyik determinált« keménységével?

Mindegy. Veszünk Ferinek valamit, mégiscsak születésnap, aztán meglátjuk.”
(11.05.)

A résztvevő megfigyelők érzései (a megszabadulás vágya és „a lakótelep nem enged” érzése) a játszóteres csoport érzelmi klímájára utalnak: a személyes kapcsolatok révén és az állandóan a társadalmi normasértések határán mozgó tevékenységgel valósággal szívó hatást gyakorolnak a megfigyelőkre (és ebből következően feltehetően a csoporttagokra is).

Ez különösen akkor feltűnő, ha a megfigyelőknek azokra a szorongásaira és elszigeteltség-érzésére gondolunk, melyek a fiatalokkal való kapcsolatba lépés után, de még a személyesebb viszonyok kialakulása (az „áttörés”) előtt jelentkeztek.

A játszóteres csoport kompenzációs és pótlólagos szocializációs hatást fejt ki tagjaira. Erre a megfigyelők érzéseiből is következtetünk. Ez a zárt érzelmi miliő szemben áll a sivárság, a reménytelenség és a magára hagyatottság érzésével, amit a lakótelep generál.

A deviancia felé sodródás

A deviáns cselekményeknek – mint láttuk – kitüntetett szerepe van a tanulmányozott fiatalok életében; a fokozott alkohol- és drogfogyasztásról, illetve az erőszakról lásd Rácz 1996.

A szubkultúra-elméletek között említett „sodródási elmélet” (Matza 1964) a többségi normáknak megfelelő és az azoktól eltérő, törvénysértő tevékenységek változtatására vonatkozik: a fiatalok ide-oda sodródnak az egyikből a másik felé. A sodródás félúton helyezkedik el a „szabadság” és a „kontroll” között. A szubkultúra ebben az esetben – Matza szerint – bizonyos „élvezeti” értékeket testesít meg, például az izgalomkeresést, a keménységet, a férfiaságot. Ezek az úgynevezett domináns kultúrából sem hiányoznak, csak ott rejtettek, a háttérben maradnak. A szubkultúra ezeknek az értékeknek a karikatúraszerű megjelenítését szolgálja.

Az, hogy valaki mennyire „sodródik bele” a nem konvencionális tevékenységekbe, függ a családi és iskolázottsági háttértől, attól, hogy milyen remélt jövőbeli lehetőségei vannak az iskolázottság, a munkavállalás, a családalapítás tekintetében (a normasértő tevékenységekkel szemben milyen „ellenerők” működnek).

A Jereván-lakótelep fiataljai esetében ezek az „ellenerők” meglehetősen gyengék; a fiatalok életkorának előrehaladásával nem a konvencionális tevékenységek kerülnek túlsúlyba (ahogy a sodródási elmélet állítja az „átlagos” serdülőkkel kapcsolatban), hanem a normasértők.

A „sodródás” egyik látványos megnyilvánulása a hétköznapi és a hétvége közötti mozgás: a hétvége általában a nem konvencionális tevékenységek túlsúlyra jutását jelenti, a „konvencionális” hétköznapiakkal („semmittevés”) szemben. Ugyanez érvényes a „pörgés” és a „punnyadás” időszakaira, ahol a „pörgés” a nem konvencionális tevékenységek felé való elbillenést jelenti, általában fokozott alkohol- és droghasználat kíséretében (Rácz 1996).

Szegénynegyed-mentalitás és kiúttalanság

A Jereván-lakótelepen a fiatalok és családjaik életét sajátos érzelmi hangulat szövi át, amelyet szegénynegyed-mentalitásnak nevezünk el. Ez az agresszió rejtett és nyílt formáit, az önpusztítást, az önsorsrontást, az elkeseredést, a lemondást, a reménytelenséget, a kiúttalanságot és a jövőnélküliséget jelenti. Ezek között az érzések között néha a csodára várás, a „felsőbb hatalmaktól” (önkormányzattól, minisztériumtól) remélt mindent megoldó közbeavatkozás vágya is megjelenik.

Hasonló érzések – mint ahogy ezt bemutattuk – a résztvevő megfigyelőknél is megjelentek.

Az elkeseredés, a lemondás, a kiúttalanságérzés, a fásultság a lakótelepi fiatalokkal kapcsolatba kerülő humán szakembereken is erőt vesz. Ilyen érzéseket akkor tapasztaltunk, amikor a lakóteleppel kapcsolatban álló humán szakembereket kerestünk meg (körzeti orvosokat, családgyógyógyókat, pszichológusokat, tanárokat), illetve amikor a körzeti orvosokkal kapcsolatban az ÁNTSZ-hez beérkezett panaszleveleket néztük át.

Az említett érzések alól a segítők sem tudják magukat kivonni, legfeljebb elhárítják azokat maguktól. A következmény a kiégettség, közöny, amikor a segítő lemond a segítség lehetőségéről.

Esetünkben a lakótelepi környezetből – is – fakadó kiúttalanságérzést a kortárs mező változatos, izgalmon alapuló aktivitásai ellensúlyozták.

Szegénynegyed-mentalitás és viktimizáció

Ezt a szegénynegyed-mentalitást egészíti ki a viktimizáció érzése. A lakótelepet és a fiatalok beszélgetéseit át- meg átszövik olyan történetek, hogy hol kit ütöttek le, kit raboltak ki, melyik lakásba vagy boltba törtek be, hol lehet kábítószert venni. Ez nemcsak az állandó áldozattá válástól való félelmet és „veszélyben vagyok” érzést okoz, hanem megszünteti a lakótelepi közösségi szolidaritást (vagy annak nyomait) is: védtelenné, kiszolgáltatottá, tehetetlenné tesz.

Külföldi tapasztalatokból tudjuk (pl. Wilson–Killing 1982; – hivatkozik rá Rutter és Smith 1995; Fatela 1992), hogy az áldozattá válás felfokozott átélése a szolidaritás további gyengülése révén valóban növeli a bűncselekmények számát. A bűncselekmények számának növekedése hozzájárul ahhoz, hogy a tehetősebb lakók elköltözzek, egyre rosszabb helyzetű, szociodemográfiai és iskolázottsági szempontból egyre inkább homogénebb és rosszabb helyzetű rétegekből érkezik az utánpótlás (Schuerman és Kobrin 1986).

A Jereván-lakótelepen ez a folyamat már előrehaladt: a lakásárak és bérleti díjak itt a legalacsonyabbak a fővárosban, folyamatos az elköltözés is.

Külföldi tapasztalatok arra is figyelmeztetnek, hogy a második lépésben a vállalkozók távoznak a negyedből: egyrészt mert nincs fizetőképés kereslet, másrészt pedig veszélyben vannak az üzleteik, mert bármikor kirabolhatják őket.

A szegénynegyed-spirál végeredménye olyan nyomornegyed, ahol gyakorlatilag nincsenek közösségi szolgáltatások, a lakók munkanélküliek vagy segélyezetttek. A fiatalok számára az egyetlen közösségi organizációs forma a drogterjesztő vagy esetleg más kriminális hálózatba történő bekapcsolódás (Fatela 1992).

A Jereván-lakótelep még nem tart itt. Megfigyelhető azonban, hogy mind a kriminalitás területén (lásd „szürke” üzletelés: maguk barkácsolta műszaki cik-

kek eladásától kezdve törvénytelenül szerzett holmik adásvételéig), mind a drogterjesztés vonatkozásában az illegális szervezetek kezdeményei már létrejöttek.

A helyzetet tovább rontja, hogy a vizsgálatunkban szereplő fiatalok jó részének nincs esélye a szakmunkásképző intézet befejeztével a munkavállalásra; sokan nem is törekednek erre. A lakótelepről való elköltözésnek, máshol történő családalapításnak nincs sok esélye.

A következőkben a szegénynyegyed-mentalitás és a viktimizáció pszichológiai, szociálpszichológiai hatásaival foglalkozunk.

A lakótelepen tapasztalt érzéseket, mint amilyen a reménytelenség, kiszolgáltatottság, tehetetlenség, minden hatalomtól és erőtől való megfosztottság érzése, már többször említettük. Lényegében a viktimizáció fogalma is ezeket adja vissza, leegyszerűsített – konkrét, egy adott bűncselekménnyel összefüggő – formában, az áldozattá válástól való félelem alakjában. Mindez a személyes érzéseknek elsősorban külső, interperszonális formáját jelenti. Ide tartoznak még a kontrollálhatatlan érzések, elsősorban az agresszióval kapcsolatban. Ugyanennek az érzéskomplexumnak egy belső, intrapszichés része az üresség, a kiürültség és az unalom. Utalunk a „punnyadás” jelenségére, amikor ez a „semmi”, ez a „dögunalom” plasztikus formában megjelenik.

(Persze, az érzéseknek ilyen külső-belső csoportosítása meglehetősen mechanikus; pusztán a szemléletesebb leírás kedvéért használjuk ezt a megkülönböztetést.)

Ezekkel az érzésekkel szemben áll a „pörgés” állapota, ami – elsősorban, de nem kizárólagosan – az alkohol/drogfogyasztáshoz kötődik, de a csoportos verekedések idején is megfigyelhető.

Ebben az állapotban a fiatalok megszabadulnak az előbbieken említett rossz érzésektől, mégpedig ezek külső (interperszonális) és belső (intrapszichés) vonatkozásaitól. A „pörgés” a hatalom, az erő, a bármire való képesség érzését adja, illetve megszünteti az unatkozás ürességét és kialakítja az érzelmek kontrollálhatóságát.

E két állapot dinamikus egymásba alakulásánál figyelembe kell venni a külvilággal való kapcsolatot is. A fiatalok életében folyamatosan fontos szerepet kap a többi csoport léte, amelyeket maguktól megkülönböztetnek és negatívan értékelnek, és mint láttuk, ez a negatív megkülönböztetés nagyon sokszor a fizikai agresszióig terjed. Állandóan szükség van ilyen összehasonlítási csoportra és tapasztalataink szerint erre a célra szinte bármilyen lakótelepen kívüli csoport megfelelelhet.

Összegzés

A lakótelep közösségi kultúrája nagymértékben befolyásolja a normasértések és az erőszakos cselekmények számát. Ez a közösség lényegében a közösség gyengeségével, a szociális kötések (social bonds) gyengülésével jellemezhető. A normasértések ezeket a szociális kötőerőket (másképpen: az informális kontrollt) tovább gyengítik, melyek fokozzák a kriminalitás növekedésének valószínűségét (Hope-Hough 1988; Sampson-Laub 1993).

A fiatalok a lakótelep sivárságával mintegy szembeállítják kortárs csoportjait és ezek hangulati ingadozását („pörgés” és „punnyadás”). Ugyanezt az izgalomkeresést szolgálja a konvencionális tevékenységek, a normasértő aktivitások (elsősorban erőszakos cselekmények, fokozott alkohol/drogfogyasztás) között sodródó életvitel.

E sodródó életvitel mindennapjainak jellemzésére használtuk a „semmittevést”, mint sajátos csoportos tevékenységformát, mely könnyen akciódús tevékenységekbe csaphat át.

A lakótelep bizonyos értelemben mint „posztmodern” terep is felfogható, ahol a szociális, kulturális és személyes lét töredezettségével szemben a fiatalok a kortárs mezővel és annak tevékenységeivel próbálnak „értelmes”, „jelenségbeli”, „átlátható” alternatívát kialakítani.

A vizsgálat arra is felhívja a figyelmet, hogy a nem megfelelően megtervezett társadalmi intervenció (pl. a rendőrségi represszió) inkább szervezettebbé teszi a kortárs csoportokat, és a kriminalitás fokozódásának kedvez. Ugyanakkor maguk a fiatalok is megfogalmazták „értelmes szabadidő-eltöltés” iránti vágyukat, ami elsősorban a helyi klubok, koncerthelyiségek kialakítását jelentette volna.

Jegyzetek

¹ A tanulmány az OTKA (F 4634) támogatásával készült.

² A kutatás résztvevő megfigyelői voltak: Bábits Anita, Nagy Mónika, Simon Csilla, Molnár Melinda, Szigetváry Richárd, Szigetváry Richárdné, a Bárcki Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola hallgatói, valamint Keszthelyi Júlia Anna és Kovács Zsolt, az MTA Pszichológiai Intézet munkatársai.

Külön köszönetünket fejezzük ki a kerület tisztifőorvosának, dr. Szentpéteri Juditnak a kutatás támogatásáért.

Hivatkozások

- Bennet, H. S.–J. Ferrel 1987. Music videos and epistemic socialization. *Youth and Society*, (18) 4, 344–362.
- Brewer, D. D.–M. L. Miller 1990. Bombing and burning: The social organization and values of Hip Hop graffiti writers and implications for policy. *Deviant Behavior*, 11, 345–369.
- Cohen, A. K. 1955. *Delinquent boys: The culture of the gang*. Glencoe, Ill.: Three Free Press
- Corrigan, P. 1976. Doing nothing. In: S. Hall S.–T. Jefferson (eds.) *Resistance through rituals*. London: Hutchinson, 103–105.
- Fatela, M. J. 1992. *The disintegration of social fabric in large conurbations in France*. Paper presented for Working party on the relationship between disintegration of the social fabric in large conurbations, the underground economy and the development of drug use. Strassbourg, 21–22. Sept.
- Hirschi, T. 1969. *Causes of delinquency*. Berkeley: University of California Press
- Hope, T.–M. Hough 1988. Area, crime and incivilities: A profile from the British Crime Survey. In: T. Hope–M. Shaw (eds.) *Communities and crime reduction*. London: HMSO, 30–47.
- Lachmann, R. 1988. Graffiti as a career and ideology. *American Sociological Journal*, (94) 2, 229–250.
- Marsh, P.–E. Rosser–R. Harré R. 1978. *The rules of disorder*. London: Routledge
- Matza, D. 1964. *Delinquency and drift*. New York: John Wiley and Sons, Inc.
- Moore, D. 1993. Beyond Zinberg's „social setting”: a processural view of illicit drug use. *Drug and Alcohol Review*, 12, 413–421.
- Rácz J. 1989. Ifjúsági szubkultúrák és fiatalok „devianciák”. *Animula Könyvek*, Budapest: Magyar Pszichiátriai Társaság
- 1995. Ifjúsági marginalizáció, ifjúsági szubkultúrák. In: Gázsó F.–Stumpf I. (szerk.) *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Budapest: Ezredforduló Alapítvány, 46–69.
- 1996. *Etnográfia és droghasználat. Vizsgálatok a Jereván-lakótelepen*. (Megjelenés alatt.)
- Rácz J.–M. Hoyer 1995a. Fiatalok devianciák és kortárs csoportok. *Etnográfiai vizsgálat a Jereván-lakótelepen. Esély*, 3, 44–55.
- – 1995b „Pörgés” és „punnyadás” I. Alkohol- és droghasználók szociálpszichológiai és etnográfiai vizsgálata a Jereván-lakótelepen. *Szenvedélybetegségek (Addictológia Hungarica)*, (3) 4, 244–250.
- – 1995c „Pörgés” és „punnyadás” II. Alkohol- és droghasználók szociálpszichológiai és etnográfiai vizsgálata a Jereván-lakótelepen. *Szenvedélybetegségek (Addictológia Hungarica)*, (3) 5, 324–330.
- – 1995d „Pörgés” és „punnyadás” III. Alkohol- és droghasználók szociálpszichológiai és etnográfiai vizsgálata a Jereván-lakótelepen. *Szenvedélybetegségek (Addictológia Hungarica)*, (3) 5, 414–421.
- Rutter, M.–D. J. Smith D. J. (eds.) 1995. *Psychological disorders in young people. Time trends and their causes*. Chichester: John Wiley and Sons

- Sampson, R. J.–J. H. Laub 1993. *Crime in the making: Pathways and turning points through life*. Cambridge, MA/London: Harvard University Press
- Schuerman, L.–S. Kobrin 1986. Community careers in crime. In: Reiss Jr. AJ–M. Tonry (eds.) *Communities and crime: Crime and justice, an annual review of research*. Chicago: University of Chicago Press, 67–100.
- Shaw C. R.–H. D. McKay 1969 (1942). *Juvenile delinquency and urban areas*. (Rev ed.) Chicago: University of Chigaco Press
- Trasher, F. 1963 (1927). *The gang: A study of 1,313 gangs in Chicago*. Chicago: University of Chicago Press 67–100.
- Whyte, W. F. 1955 (1943). *Street corner society: The social structure of an Italian slum*. Chicago: University of Chicago Press

